

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील समग्र व्यक्तिमत्व विकासाचे पैलू

डॉ. शरद सांबारे*

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख,
यशोदा गर्ल्स आर्ट्स, कॉमर्स कॉलेज, नागपूर

डॉ. रायन महाजन**

बिज्ञाणी नगरमहाविद्यालय, नागपूर

प्रास्ताविक:-

२०२० चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण हे अत्यंत अभ्यासपूर्ण रीतीने आणि वर्तमान स्थितीचे आकलन करून तयार करण्यात आलेले धोरण आहे. या शैक्षणिक धोरणावर समाजातील सर्व घटकांचा प्रभाव पडलेला दिसून येतो ज्यामुळे या धोरणाला व्यावहारिक स्वरूप प्राप्त झाले आहे. या धोरणामुळे विद्यार्थ्यांचा जीवनात आमुलाग्र बदल घडून येऊ शकतो. शालेय आणि उच्च शिक्षणात मोठ्या प्रमाणात परिवर्तनात्मक सुधारणांना यात मोठा वाव देण्यात आला आहे. २१ व्या शतकातले हे पहिले शिक्षण धोरण असून ३४ वर्षे जुन्या १९८६ च्या शिक्षणावरच्या राष्ट्रीय धोरणाची जागा नवे धोरण घेणार आहे सर्वांना संधी, निःपक्षपात, दर्जा, परवडणारे आणि उत्तरदायित्व या स्तंभावर याची उभारणी करण्यात आली आहे. २०३० च्या शाश्वत विकास कार्यक्रमाशी याची सांगड घालण्यात आली आहे. शालेय आणि महाविद्यालयीन शिक्षण अधिक समग्र बहूशाखीय २१ व्या शतकाच्या गरजांना अनुरूप करत भारताचे वैतन्व्यशील प्रज्ञावंत समाज आणि जागतिक ज्ञान महासत्ता म्हणून परिवर्तन घडवण्याचा आणि प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या आगळ्या क्षमता पुढे आणण्याचा या धोरणाचा उद्देश आहे.

राष्ट्रीय उच्चतर शिक्षा अभियान (आरयूएसए) ही राज्याच्या उच्च शिक्षणात सुधारणा करण्यासाठी वास्तू उभारणीसाठी नियोजन व नियंत्रण करणारी मोहीम केंद्र शासनाने २०१३ मध्ये सुरू केली. त्यामध्ये राज्यातील दर्जेदार विद्यापीठ व महाविद्यालयांना स्वायत्तता देऊ केली आहे. या अभियानाने परीक्षा सुधारणा अपेक्षित केले आहे. तसेच भारतीय विद्यापीठ व विदेशी विद्यापीठांमध्ये शैक्षणिक प्रगतीसाठी संवाद साधणे गरजेचे आहे असे म्हटले आहे. २०१४ नंतर विद्यमान पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी पूर्वीच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचा आढावा घेण्यासाठी २०१६ मध्ये माजी केंद्रीय सचिव टी. एस. आर. सुब्रमण्यम यांच्या अध्यक्षतेखाली राष्ट्रीय धोरण समिती नेमली. या समितीने पूर्वीच्या पुढील शासकीय योजनांचा आढावा घेतला : डिस्ट्रिक्ट प्रायमरी एज्युकेशन प्रोग्रॅम (डीपीईपी), सर्वशिक्षा अभियान (एसएसए, २००१), राइट टू एज्युकेशन (आरटीई), नॅशनल प्रोग्रॅम फॉर एज्युकेशन फॉर गर्ल्स अँड एलिमेंटरी लेव्हल (एनपीईजीईएल), राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षा अभियान (आरएमएसए, २००९), माध्यमिक स्तरावर अपंगांसाठी इन्क्लुझिव्ह एज्युकेशन फॉर दी डिसेबल्ड फॉर सेकंडरी स्टेज (आयईडीएसएस), प्रौढ साक्षर भारत (अॅडल्ड एज्युकेशनल इंडिया), उच्च शिक्षण विकासासाठी राष्ट्रीय उच्चतर शिक्षा अभियान (आरयूएसए, २०१३) इत्यादी. शासनाने २९ जुलै २०२० मध्ये नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाला मंजूरी देऊन ते संपूर्ण देशात लागू केले आहे.

इस्रोचे माजी प्रमुख के. कस्तुरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखाली ९ समितीय सदस्यांनी या नव्या धोरणाचा मसुदा तयार केला आहे. यानुसार शालेय शिक्षणाची रचना १०+२ ऐवजी ५+३+३+४ अशी करण्यात आली आहे. यामध्ये पहिली ३ वर्षे पूर्वप्राथमिक व २ वर्षे पहिली व दुसरी असणार (वय वर्षे ३ ते ८) पुढील ३ वर्षे तीसरी ते पाचवी असणार (वय वर्षे ८ ते ११) त्यानंतरची ३ वर्षे सहावी ते आठवीपर्यंत असणार (वय वर्षे ११ ते १४) आणि शेवटची ४ वर्षे नववी ते बारावी (वय वर्षे १४ ते १८) अशा एकूण १५ वर्षांमध्ये शालेय शिक्षणाची रचना अथवा आकृतीबंध आखण्यात आला आहे. सुरुवातीचे ३ ते ६ वर्षे वयोगटात असलेले मुले आतापर्यंत शालेय अभ्यासक्रमांतर्गत येत नव्हती परंतु नवीन शैक्षणिक धोरणामुळे त्यांचा शालेय अभ्यासक्रमांतर्गत समावेश करण्यात आला आहे.

२०१६ मध्ये भारतीय युवकांसाठी आखलेली 'प्रधानमंत्री कौशल्य विकास योजना' ही पूर्वीच्या योजनांशी जोडल्यास युवा विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक प्रगती साधणे या सुधारित राष्ट्रीय धोरणाने शक्य होणार आहे. या धोरणात संशोधनावर जास्तीत जास्त भर देण्यात आले असून विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता वाढविणे, त्यांचा सर्वांगीण विकास करणे, त्यांना स्वतःच्या पायावर उभे करणे, त्यांच्या आर्थिक विकासाला प्राधान्य देणे इत्यादी कार्यक्रम आखण्यात आले आहे. सर्वांना शिक्षण, चांगले शिक्षण, शिक्षणाची समान संधी, आवाक्यातील शिक्षण आणि शिक्षणक्षेत्रातील सर्व घटकांचे उत्तरदायित्व निश्चि त करणे या प्रमुख पाच सूत्रांवर धोरणाचा पाया आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०ची वैशिष्ट्ये :

- जुन्या शैक्षणिक धोरणामध्ये बदल करण्यात आले असून भाषा शिक्षण, व्यवसाय शिक्षण इत्यादी विषयांमध्ये वैशिष्ट्यपूर्ण बदल करण्यात आले आहे. २०२० च्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणातील महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्ये पुढील प्रमाणे :
- कोणत्याही विद्यार्थ्यांवर कोणतीही भाषा लादली जाणार नाही.
- 'एक भारत श्रेष्ठ भारत' या उपक्रमांतर्गत इयत्ता सहावी ते आठवीपर्यंतच्या विद्यार्थ्यांना 'भारतातील भाषा' या प्रकल्पामध्ये सहभाग घेता येणार आहे. विद्यार्थ्यांना माध्यमिक शिक्षण स्तरावर विविध विदेशी भाषांचा पर्याय दिला जाणार आहे.
- सुमारे ८ भारतीय भाषांमध्ये इ-कोर्सेस उपलब्ध होणार आहेत.
- शिक्षण विभागाद्वारे पाली, पर्शियन आणि प्राकृत भाषांसाठी एक राष्ट्रीय संस्था उभारली जाणार आहे.

- ✚ पूर्वप्राथमिक शाळांसाठी एनसीइआरटी कडून अभ्यासक्रम आखला जाणार असून हा अभ्यासक्रम देशातील सर्व पूर्वप्राथमिक शाळांना लागू असणार आहे. तसेच पूर्वप्राथमिकचे शिक्षण आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे करण्याचे प्रयत्न आहे.
- ✚ इयत्ता तीसरीपर्यंतच्या विद्यार्थ्यांना संख्या व अक्षरांची ओळख होऊन त्यांना ते वाचता येईल, यावर भर देऊन यापुढे हेच मुलभूत शिक्षण म्हणून मानले जाणार आहे.
- ✚ ज्या ठिकाणी अंगणवाडी आणि पूर्व प्राथमिक शाळा नवीन अभ्यासक्रम राबविण्यात अपयशी ठरणार आहेत, त्या ठिकाणी सर्व सोयी-सुविधांसह नवीन स्वतंत्र पूर्व प्राथमिक शाळा उभारली जाणार आहे.
- ✚ सरकारी व खाजगी शाळांमधील शिक्षणात समानता असणार आहे.
- ✚ यापूर्वीच्या धोरणामध्ये 6 ते 14 वर्षे वयोगटातील विद्यार्थी शिक्षण हक्क कायद्याच्या कक्षेत येत होतेय मात्र नवीन धोरणानुसार 3 ते 14 वर्षे असा वयोगट करण्यात आला आहे.
- ✚ दिव्यांग विद्यार्थ्यांसाठी भारतीय सांकेतिक भाषा (आयएसएल) संपूर्ण देशात प्रमाणित करण्यात येणार आहे.
- ✚ नवीन धोरणानुसार शालेय निकाल पत्रकावर केवळ गुण, श्रेणी व शिक्षकाच्या शेरा यांव्यतिरिक्त त्यामध्ये स्वतः विद्यार्थी व वर्गमित्र यांचाही शेरा असणार आहे. तसेच शिक्षणाबरोबरच विद्यार्थ्यांचे जीवन कौशल्यसुद्धा नमूद करावे लागणार आहे.
- ✚ पूर्वीच्या धोरणानुसार दहावी (एसएससी) आणि बारावी (एचएचसी) या दोन बोर्डांच्या परीक्षा घेतल्या जात होत्या. त्या परीक्षा वर्षातून एकदाच होत होत्या, मात्र आता नवीन धोरणानुसार इयत्ता नववी ते बारावीपर्यंतच्या परीक्षा वर्षातून एकदा न घेता, त्या एकूण 8 शालेय अर्धवर्षांमध्ये (सेमीस्टर) विभागून घेण्यात येणार आहे.
- ✚ पूर्वीच्या धोरणानुसार विद्यार्थ्यांला दहावीनंतरचे शिक्षण कला, वाणिज्य व विज्ञान यांपैकी कोणत्याही एकाच शाखेत प्रवेश मिळून त्याला त्याच शाखेतील विषय शिकविले जात होते, नवीन धोरणात बदल केले असून विद्यार्थी एखाद्या शाखेत प्रवेश घेऊन दुसऱ्या शाखेतील काही आवडीचे विषयही त्याला घेता येणार आहे. उदा. कला शाखेत प्रवेश घेऊन विज्ञान शाखेतील जीवशास्त्र इत्यादी किंवा वाणिज्य शाखेतील सहकार इत्यादी विषय घेता येईल.
- ✚ या धोरणांतर्गत शालेय शिक्षण, उच्च शिक्षण यांबरोबरच कृषी शिक्षण, वौद्यकीय शिक्षण, कायदा शिक्षण, तांत्रिक शिक्षण इत्यादी व्यावसायिक शिक्षणाला कार्यक्षेत्रात आणले आहे.

- ✚ देशातील महाविद्यालयांना श्रेणी देण्यासाठी उच्च शिक्षण नियामक ही संस्था स्थापली जाणार आहे. नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार विदेशी विद्यापीठांना भारतामध्ये आपल्या शाखा उघडता येणार आहे.
- ✚ शालेय शुल्क आकारणी रक्कम निश्चित केली जाणार आहे.
- ✚ सामाजिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक, लिंग, अपंगत्व इत्यादी घटकांमध्ये भेदभाव न करता आर्थिक दृष्ट्या वंचित गटांवर विशेष भर दिला जाईल.
- ✚ शिक्षकांची भरती सक्षम पारदर्शक प्रक्रीयेद्वारे केली जाऊन बहुस्रोत नियमित कामगिरी मूल्यांकन, उपलब्ध प्रगतीचे मार्ग इत्यादी गुणवत्तेवर आधारित शिक्षकाची शैक्षणिक प्रशासक म्हणून बढती दिली जाईल.
- ✚ अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, ओबीसी आणि एसईडीजी या प्रवर्गातील विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्तेस प्रोत्साहन दिले जाईल तसेच राष्ट्रीय शिष्यवृत्ती पोर्टलचा विस्तार करून शिष्यवृत्ती प्राप्त विद्यार्थ्यांचा मागोवा घेतला जाईल.
- ✚ धोरण तयार करताना कोविड-19 चा प्रसार लक्षात घेऊन पर्यायी शैक्षणिक पद्धतींचा व्यापक विचार करण्यात आला. त्यानुसार सर्वकश इंटरनेटवरील शिक्षण आणि डिजिटल शिक्षण या पर्यायी शैक्षणिक सज्जता सुनिश्चित केली जाणार आहे.

अशाप्रकारे नव्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये विविध घटकांचा समावेश असलेली वैशिष्ट्ये आहेत. देशातील सुमारे 2 कोटी शाळाबाह्य मुलांना मुख्य शैक्षणिक प्रवाहात आणणे, शिक्षणातील 4.43 जेडीपीवरून 6.00 वाढ करणे, मुलांच्या जन्माच्या वेळेची परिस्थिती अथवा अन्य पार्श्वभूमीमुळे कोणताही मुलगा-मुलगी शिकण्याच्या आणि आपल्यातील उत्कृष्टतेची संधी गमाविणार नाहीय व्यावसायिक शिक्षणासह उच्च शिक्षणामध्ये सकल नोंदणी गुणोत्तर 26.3 टक्क्यांवरून 50 टक्क्यांपर्यंत वाढविणे (2035) या देशातील सर्व अशिक्षित तरुण व प्रौढ यांना 100 टक्के साक्षर करणे इत्यादी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 चे उद्दिष्ट आहे. त्या प्रमाणे एकवीसाव्या शतकातील प्रमुख कौशल्ये, आवश्यक शिक्षण आणि चिकित्सात्मक विचार विद्यार्थ्यांमध्ये वाढविण्यासाठी अभ्यासक्रम कमी करणे आणि अनुभवातून शिक्षणावर अधिक लक्ष केंद्रित करून विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करणे हा शिकविण्याच्या पद्धतीचा व शालेय अभ्यासक्रमाचा उद्देश आहे.

समग्र व्यक्तिमत्त्व विकासाचे पैलू

विद्यार्थ्यांच्या समग्र विकासाच्या दृष्टीने नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये विविध पैलूंचा समावेश करण्यात आला आहे. ज्यामध्ये विद्यार्थ्यांचा सामाजिक, आर्थिक व व्यावसायिक व इतर विकासाच्या दृष्टीने विचार केला आहे. समग्र व्यक्तिमत्त्व विकासाचे पैलू पुढीलप्रमाणे आहेत.

शालेय शिक्षण

शालेय शिक्षणाच्या सर्व स्तरावर सार्वत्रिक प्रवेश संधी सुनिश्चित करत राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये शालेय पूर्व ते माध्यमिक अशा सर्व स्तरावर शालेय शिक्षणाला सार्वत्रिक संधी सुनिश्चित करण्यावर भर देण्यात आला आहे. पायाभूत सुविधा सहाय्यक शाळाबाह्य मुलांना मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी कल्पक शिक्षण केंद्रे, विद्यार्थी आणि त्यांच्या अध्ययन स्तराचा मार्गोवाह औपचारिक आणि अनौपचारिक शिक्षण पद्धतीसह शिक्षणाचे अनेक मार्ग सुलभ करणे, शाळांसमवेत समुपदेशक किंवा उत्तम प्रशिक्षित सामाजिक कार्यकर्त्यांची सांगड, एनआयओएस आणि राज्यातल्या मुक्त शाळा याद्वारे 3, 5, आणि 8 व्या इयत्तेसाठी खुले शिक्षण, व्यावसायिक अभ्यासक्रम, प्रौढ साक्षरता आणि जीवन समृद्ध करणारे कार्यक्रम या मार्गाने हे उद्दिष्ट साध्य करण्यात येणार आहे.

1) पायाभूत साक्षरता आणि संख्या शिक्षण साध्य करणे

पायाभूत साक्षरता आणि संख्या शिक्षण ही शिक्षणाची पूर्व अट आहे हे जाणून राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मध्ये एम एच आर डी कडून पायाभूत साक्षरता आणि संख्याशिक्षण राष्ट्रीय मिशन स्थापन करण्याचे आवाहन करण्यात आले आहे. सर्व प्राथमिक शाळेत सार्वत्रिक पायाभूत साक्षरता आणि संख्या शिक्षण साध्य करण्यासाठी राज्ये अंमलबजावणी आराखडा तयार करतील. देशात राष्ट्रीय ग्रंथ प्रोत्साहन धोरण आखण्यात येईल.

2) शालेय अभ्यासक्रम आणि शिकवण्याच्या पद्धतीत सुधारणा

21 व्या शतकाची प्रमुख कौशल्ये— आवश्यक शिक्षण आणि चिकित्सात्मक विचार वाढवण्यासाठी अभ्यासक्रम कमी करणे आणि अनुभवातून शिक्षणावर अधिक लक्ष केंद्रित करून विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करणे हा शालेय अभ्यासक्रम आणि शिकवण्याच्या पद्धतीचा उद्देश असेल. विद्यार्थ्यांची लवचिकता आणि विषयांचे पर्याय वाढतील. कला आणि विज्ञान, अभ्यासक्रम आणि अवांतर उपक्रम तसेच व्यावसायिक आणि शैक्षणिक शाखा यांच्यात कुठल्याही प्रकारचे कठोर विभाजन असणार नाही. शाळांमध्ये व्यावसायिक शिक्षण 6 वी पासून सुरु होईल आणि त्यात इंटरनॅशनल समावेश असेल. एनसीईआरटी द्वारे एक नवीन आणि सर्वसमावेशक राष्ट्रीय शालेय शिक्षण अभ्यासक्रम रूपरेषा एनसीएफएसई 2020-21 विकसित केली जाईल.

3) बहुभाषिकता आणि भाषेची ताकद

या धोरणामध्ये किमान इयत्ता 5 वी पर्यंत आणि प्राधान्याने 8 वी आणि त्यानंतरही मातृभाषा, स्थानिक भाषा, प्रादेशिक भाषा हे शिकवण्याचे माध्यम असावे यावर भर देण्यात आला आहे, शालेय आणि उच्च शिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर विद्यार्थ्यांना तीन भाषांच्या सूत्रासह संस्कृतचाही एक पर्याय दिला जाईल. भारतातील इतर अभिजात भाषा आणि साहित्य देखील पर्याय म्हणून उपलब्ध असतील, 'एक भारत श्रेष्ठ भारत' उपक्रमांतर्गत इयत्ता 6-8 साठी 'भारताच्या भाषा' विषयावरील मजेदार प्रकल्प उपक्रमात विद्यार्थी सहभागी होतील. माध्यमिक स्तरावर विविध परदेशी

भाषांचा पर्याय देखील दिला जाईल. दिव्यांग विद्यार्थ्यांकरिता वापरण्यासाठी भारतीय सांकेतिक भाषा आयएसएल संपूर्ण देशभरात प्रमाणित केली जाईल आणि राष्ट्रीय आणि राज्य अभ्यासक्रम सामुग्री विकसित केली जाईल. कुठल्याही विद्यार्थ्यांवर कोणतीही भाषा लादली जाणार नाही.

4) मूल्यांकन सुधारणा

एनईपी 2020 मध्ये सारांशात्मक मूल्यांकनाकडून नियमित आणि रचनात्मक मूल्यांकनाकडे वळण्याची कल्पना मांडली आहे, जी अधिक योग्यता. आधारित आहे, शिक्षण आणि विकासासाठी उत्तेजन देणारी आहे आणि विश्लेषण, चिकित्सात्मक विचार प्रक्रिया आणि वैचारिक स्पष्टता या सारखी उच्च कौशल्ये तपासते. इयत्ता 3, 5 आणि 8 वी मध्ये सर्व विद्यार्थी शालेय परीक्षा देतील जी योग्य यंत्रणेद्वारे घेण्यात येईल. इयत्ता 10 आणि 12 वी साठी शिक्षण मंडळाच्या बोर्ड परीक्षा सुरुच राहतील, मात्र समग्र विकासाच्या उद्देशाने त्यांची पुनर्रचना केली जाईल. दर्जा निश्चिती संस्था म्हणून पारख यमसमग्र विकासासाठी कामगिरी मूल्यांकन आढावा आणि ज्ञानाचे विश्लेषण हे एक नवे राष्ट्रीय मूल्यांकन केंद्र स्थापन केले जाईल.

5) न्याय्य आणि सर्वसमावेशक शिक्षण

जन्माच्या वेळेची परिस्थिती किंवा अन्य पार्श्वभूमीमुळे कोणताही मुलगा शिकण्याची आणि उत्कृष्टतेची संधी गमावणार नाही हे एनईपी 2020 चे उद्दिष्ट आहे. लिंग, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि भौगोलिक ओळख आणि अपंगत्व समाविष्ट असलेल्या सामाजिक आणि आर्थिक दृष्ट्या वंचित गटांवर एसईडीजी विशेष भर दिला जाईल. यामध्ये लिंग समावेश निधी आणि वंचित प्रदेश आणि गटांसाठी विशेष शैक्षणिक क्षेत्र स्थापन करण्याचा समावेश आहे. दिव्यांग मुले प्रशिक्षण संसाधन केंद्रे राहण्याची सुविधा, सहाय्यक उपकरणे, योग्य तंत्रज्ञान आधारित साधने आणि त्यांच्या गरजांनुसार तयार करण्यात आलेल्या अन्य सहाय्यक साधनांच्या मदतीने पूर्व प्राथमिक टप्प्यापासून उच्च शिक्षणापर्यंतच्या नियमित शालेय शिक्षण प्रक्रियेत पूर्णपणे भाग घेण्यास सक्षम असतील. प्रत्येक राज्य, जिल्ह्यात कला संबंधित करिअरशी संबंधित आणि खेळाशी संबंधित उपक्रमांमध्ये भाग घेण्यासाठी एक खास डे टाइम बोर्डिंग स्कूल म्हणून बाल भवन्स स्थापन करायला प्रोत्साहन दिले जाईल. सामाजिक चेतना केंद्रे म्हणून मोफत शालेय पायाभूत सुविधा वापरता येतील.

6) शालेय शिक्षणासाठी मानक.निश्चिती आणि मान्यता

एनईपी 2020 मध्ये धोरण आखणी नियमन संचलन आणि शैक्षणिक बाबींसाठी स्पष्ट स्वतंत्र यंत्रणेची कल्पना केली आहे. राज्ये—केंद्रशासित प्रदेश स्वतंत्र राज्य शालेय मानक प्राधिकरण एसएसएस स्थापन करतील. एसएसएसएनने ठरवलेल्या सर्व मूलभूत नियामक माहितीचे पारदर्शक सार्वजनिक स्वयं प्रकटीकरण सार्वजनिक प्रतिष्ठा आणि दायित्वासाठी प्रामुख्याने वापरले जाईल. एससीईआरटी सर्व हितधारकांशी सल्लामसलत करून शालेय गुणवत्ता

मुल्यांकन आणि मान्यता रूपरेषा एसक्यूएएफ विकसित करेल.

उच्च शिक्षण

2035 पर्यंत जीईआर 50 टक्क्यांपर्यंत वाढवणे व्यावसायिक शिक्षणासह उच्च शिक्षणामध्ये सकल नोंदणी गुणोत्तर 26.3 टक्के सन 2018वरून 2035 साला पर्यंत 50 टक्के पर्यंत वाढवण्याचे एनईपी 2020 चे उद्दिष्ट आहे. उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये 3.5 कोटी नवीन जागा वाढवण्यात येतील.

1) समग्र बहु शाखीय शिक्षण

या धोरणात व्यापक आधारभूत, बहुशाखीय, लवचिक अभ्यासक्रमासह सर्वसमावेशक पदवी शिक्षण अभ्यासक्रम, विषयांचे सर्जनशील संयोजन, व्यावसायिक शिक्षणाचे एकात्मिकरण आणि योग्य प्रमाणीकरणासह बहूप्रवेश आणि निर्गम टप्प्यांची कल्पना केली आहे. पदवी शिक्षण 3 किंवा 4 वर्षांचे असू शकते आणि या कालावधीत अनेक निर्गमन पर्याय आणि योग्य प्रमाणीकरण असू शकतात, उदाहरणार्थ, 1 वर्षा नंतर प्रमाणपत्र, 2 वर्षानंतर प्रगत पदविका, 3 वर्षानंतर बॅचलर डिग्री आणि 4 वर्षानंतर बॅचलर सोबत रिसर्च, वेगवेगळ्या उच्च शिक्षण संस्थांकडून मिळवलेल्या शैक्षणिक उपलब्धी डिजिटली संग्रहित करण्यासाठी अकॅडेमिक बँक ऑफ क्रेडिटची स्थापना केली जाईल. जेणेकरून माहिती हस्तांतरित करता येईल आणि अंतिम पदवी मिळवल्यावर त्याची गणना केली जाईल.

बहुशाखीय शिक्षण आणि संशोधन विद्यापीठांची स्थापना डम्न्. ही आयआयटी, आयआयएमच्या तोडीची देशातील जागतिक दर्जाच्या सर्वोत्कृष्ट बहुशाखीय शिक्षणासाठी आदर्शवत म्हणून स्थापित केली जातील. नॅशनल रिसर्च फाऊंडेशनची स्थापना केली जाईल, या सर्वोच्च संस्थेच्या माध्यमातून प्रबळ संशोधन संस्कृती आणि उच्च शिक्षणामध्ये संशोधन क्षमता वृद्धीगत करण्यात येईल.

2) नियमन

भारतीय उच्च शिक्षण आयोगाची (HECI) स्थापना करण्यात येईल. वैद्यकीय आणि कायदेशीर शिक्षण वगळता उच्च शिक्षणाशी संबंधित एकमेव उच्च संस्था असेल, एचईसीआयचे 4 स्वतंत्र घटक असतील. नियमनासाठी राष्ट्रीय उच्च शिक्षण नियामक परिषद एनएचईआरसी दर्जात्मक व्यवस्थेसाठी जनरल एज्युकेशन कौन्सिल जीईसी निधीसाठी उच्च शिक्षण अनुदान परिषद एचईसीसी आणि मुल्यांकनासाठी राष्ट्रीय मुल्यांकन परिषद यनेक असेल, एचईआयसी तंत्रज्ञानाच्या मदतीने हस्तक्षेप यफेसलेस इन्टरव्हेशन करेल आणि एचईआयसीला नियम आणि मानदंडांचे पालन न करणाऱ्या उच्च शिक्षण संस्थांना दंड करण्याचे अधिकार असतील, सार्वजनिक आणि खासगी उच्च शिक्षण संस्था याच नियम, मुल्यांकन आणि शैक्षणिक मानदंडांद्वारे संचालित केल्या जातील.

3) तर्कसंगत संस्थात्मक संरचना

उच्च शैक्षणिक संस्थांचे रुपांतर विशाल, उत्तम स्रोत असलेल्या, सळसळत्या बहुविषयी संस्थांमध्ये केले जाईल. यात उच्च गुणवत्तेचे शिक्षण, संशोधन आणि समुदाय

प्रतिबद्धता असेल. विद्यापीठाच्या परिभाषेत बहुविध संस्था येतील ज्यात संशोधन.केंद्रीत विद्यापीठे ते शिक्षण केंद्रीत विद्यापीठे आणि स्वायत्त पदवी प्रदान करणारी महाविद्यालये असा विस्तार असेल. महाविद्यालयांची संलग्नता 15 वर्षात टप्प्याटप्प्याने समाप्त केली जाणार आहे आणि महाविद्यालयांना पातळी आधारीत यंत्रणेच्या माध्यमातून श्रेणीबद्ध स्वायत्तता देण्यात येईल. कालांतराने प्रत्येक महाविद्यालय एकतर स्वायत्त पदवी देणारे महाविद्यालय किंवा विद्यापीठाचे घटक महाविद्यालय म्हणून विकसित होईल.

4) प्रेरित, उत्साही आणि सक्षम अध्यापक

एनईपीने प्रेरित, उत्साही आणि क्षमता निर्माण करणाऱ्या अध्यापकांच्या नियुक्तीसाठी स्पष्टपणे परिभाषित, स्वतंत्र, पारदर्शी पद्धतीने नियुक्ती करण्याची शिफारस केली आहे. अभ्यासक्रमअध्यापनाचे स्वातंत्र्य उत्कृष्टतेला उत्तेजन देणे, संस्थात्मक नेतृत्वाला मदत केली जाईल. मुलभूत निकषांप्रमाणे काम न करणाऱ्या अध्यापकांना जबाबदार ठरवले जाईल.

5) मुक्त आणि दूरस्थ शिक्षण

पटनोंदणी वाढविण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावण्यासाठी याचा विस्तार केला जाईल. ऑनलाईन कोर्सेस आणि डिजिटल कोष, संशोधनासाठी निधी, सुधारित विद्यार्थी सेवा, विशाल मुक्त ऑनलाईन कोर्सेसची पत, आधारित मान्यता इत्यादी उपायांची अंमलबजावणी वर्गखोल्यांमध्ये उच्च दर्जाच्या गुणवत्तेबरोबरच निश्चित केली जाईल.

6) ऑनलाईन शिक्षण आणि डिजिटल शिक्षण

सध्या संपूर्ण देशामध्ये कोविड 19 झालेला झालेला प्रसार लक्षात घेवून शिक्षण धोरण तयार करताना पर्यायी शैक्षणिक पद्धतींचा व्यापक विचार करण्यात आला आहे. त्यामुळे सर्वकष ऑनलाईन शिक्षण आणि डिजिटल शिक्षणाला चालना देण्यासाठी आलेल्या शिफारशी विचारात घेवून शैक्षणिक सज्जता सुनिश्चित केली जाणार आहे. सध्याच्या महामारीच्या काळामध्ये वैयक्तिकरितीने परंपरागत पद्धतीने शिक्षण देणे शक्य नाही. त्यामुळे दर्जेदार शिक्षणासाठी पर्याय शोधण्यात आले आहेत. मनुष्यबळ विकास मंत्रालयामध्ये ई-शिक्षणाच्या आवश्यकता पूर्ण करण्यासाठी शालेय आणि उच्च शैक्षणिक वर्गासाठी डिजिटल पायाभूत सुविधा, शैक्षणिक सामुग्री तयार करणारे विभाग आणि डिजिटल शिक्षणासाठी समर्पित विभाग तयार केले जातील.

7) शिक्षणामध्ये तंत्रज्ञान

नॅशनल एज्युकेशनल टेक्नॉलॉजी फोरम एनईटीएफ म्हणजेच राष्ट्रीय शैक्षणिक तंत्रज्ञान मंच या स्वायत्त संस्थेची निर्मिती करण्यात येणार असून याद्वारे विचारांच्या देवाण घेवणीसाठी एक व्यासपीठ, मंच उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे. या मंचाद्वारे शैक्षणिक मूल्यवर्धन, मूल्यांकन, तसेच नियोजन, प्रशासन यासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर कशा पद्धतीने करता येऊ शकतो. यासाठी स्वतंत्रपणे विचारांचे आदान प्रदान केले जाणार आहे. वर्गातील शिक्षणात सुधारणा व्हावी. शिक्षकांना व्यावसायिक प्रशिक्षण मिळावे, वंचित घटकांना शैक्षणिक सुविधा जास्तीत जास्त मिळाव्यात आणि शैक्षणिक नियोजन, प्रशासन तसेच

व्यवस्थापन सुनियोजित पद्धतीने व्हावे, यासाठी सर्व स्तरावरच्या शिक्षण कार्यक्रमांमध्ये तंत्रज्ञानाचे एकात्मिकरण केले जाईल.

8) भारतीय भाषांचा प्रसार

सर्व भारतीय भाषांचे संवर्धन, त्यांचा प्रसार व्हावा तसेच त्यांच्यामध्ये एकप्रकारे चैतन्य निर्माण व्हावे याची सुनिश्चिती करण्यात येणार आहे. यासाठी एनईपीने दिलेल्या शिफारशीनुसार इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ ट्रान्सलेशन अँड इंटरप्रिटेशन आयआयटीआय म्हणजेच राष्ट्रीय अनुवाद आणि भाष्य संस्था तसेच नॅशनल इन्स्टिट्यूट यर्किंवा इन्स्टिट्यूट फॉर पाली, पर्शियन अँड प्राकृत, म्हणजेच पाली, पर्शियन आणि प्राकृतसाठी राष्ट्रीय संस्था यांची स्थापना करण्याचा सल्ला देण्यात आला आहे. संस्कृत आणि इतर भाषा विभागांच्या सुदृढीकरणाची शिफारस करण्यात आली आहे. तसेच उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये अधिकाधिक मातृभाषेचा किंवा स्थानिक भाषेचा उपयोग शिकवण्याचे माध्यम म्हणून केला जावा, असेही सुचवण्यात आले आहे.

शिक्षणाचे आंतरराष्ट्रीयीकरण संस्थात्मक सहकार्यातून करण्यात येवू शकते. तसेच विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्या देवाणघेवाणीचा विचार करून करता येवू शकतो. त्यामुळे आपल्या देशामध्ये जगामधल्या अब्ज क्रमांकाच्या विद्यापीठांना प्रवेशाची परवानगी देण्यात येईल. बाहेरच्या सर्वोत्कृष्ट विद्यापीठांना आपल्या देशात कॅम्पस उघडता येणार आहेत.

9) व्यावसायिक शिक्षण

उच्च शिक्षण प्रणालीमध्ये व्यावसायिक शिक्षण हा अनिवार्य आणि अविभाज्य भाग असेल. जी तंत्रज्ञान विद्यापीठे, आरोग्य विज्ञान विद्यापीठे, विधी कायदा आणि कृषी विद्यापीठे आहेत, त्यांना आता बहुउद्देशीय संस्था बनवण्याचे उद्दिष्ट असणार आहे.

10) प्रौढ शिक्षण

शंभर टक्के तरुण आणि प्रौढ साक्षरता प्राप्त करण्याचे उद्दिष्ट या धोरणाचे आहे.

11) शिक्षणासाठी वित्तपुरवठा

शैक्षणिक क्षेत्रामध्ये सार्वजनिक गुंतवणूक वृद्धीसाठी केंद्र आणि राज्य सरकारे एकत्रित काम करणार आहेतण शक्य

तितक्या लवकर ही गुंतवणूक जीडीपीच्या 6 टक्क्यांपर्यंत पोहचवावी, असा उद्देश यामागे आहे.

अशाप्रकारे नव्या शैक्षणिक धोरणात समग्र व्यक्तिमत्व विकासाच्या दृष्टीने विविध विषयांवर चर्चा करून त्यांना योग्य पद्धतीने मांडण्यात आले आहे. उपरोक्त शैक्षणिक धोरणामध्ये शैक्षणिक क्षेत्रात आमुलाग्र परिवर्तन होण्यास नक्कीच मदत मिळेल.

निष्कर्ष—

समग्र व्यक्तिमत्व विकासाच्या दृष्टीने नव्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाकडे बघितल तर हे शैक्षणिक धोरण मागील शैक्षणिक धोरणाच्या तुलनेत प्रभावी असे शैक्षणिक धोरण आहे. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये विद्यार्थी, अध्यापक, भौतिक सुविधा, महाविद्यालये, विद्यापीठ यांचा गुणात्मक व संख्यात्मक मुल्यांचा विकासात्मक विचार करण्यात आला आहे. या शैक्षणिक धोरणामध्ये सामाजिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रमाचा समावेश केला असल्यामुळे विद्यार्थ्यांना व्यवसायाभिमुख करण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. त्याचबरोबर शैक्षणिक संस्थांच्या गुणवत्तेत वाढ करण्यासाठी बर्‍याच योजना व नियम आखण्यात आले आहे, ज्यामुळे शैक्षणिक क्षेत्रात या नवीन बदलामुळे क्रांती घडून येऊ शकतो.

संदर्भ ग्रंथसूची—

1. शासन निर्णय क्रमांक:व्हिओसी-2021.प्र.क्र.08. कौशल्य-२
2. श्री. द्वारबांडे, महात्मा गांधीच्या शैक्षणिक तत्त्वज्ञानाच्या तत्वांचे वर्णन.
3. अहेर, डॉ. हिरा, उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण व शिक्षक, नागपूर: विद्या प्रकाश, प्रथमावृत्ती, नोव्हेंबर, 1995
4. कुलकर्णी प्रा. शालीनी. उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण. (तात्विक अधिष्ठान), पुणे: नित्यनूतन प्रकाशन, 2019